

TURKIYANING ZAMONAVIY TASHQI SIYOSATI VA UNDA MARKAZIY OSIYO YO‘NALISHI

Japparov Shuhrat Gapparovich

Toshkent davlat sharqshunoslik
universiteti mustaqil tadqiqotchisi

ANNOTATSIYA

Ushbu maqolani asosiy obyekti sifatida Turkiya tashqi siyosati tanlab olingan bo‘lib, predmet sifatida uning huquqiy asoslari, zamonaviy jihatlar va ustuvor yo‘nalishlari hamda asosiy strategiyalari belgilab olingan. Shuningdek, Zamonaviy Turkiya tashqi siyosatining turkiy dunyoga qaratilgan strategiyasi, asosan Markaziy Osiyo va Kavkaz hududlaridagi joylashgan turkiyzabon davlatlarga nisbatan amalga qo‘llayotgan madaniy va xalq diplomatiyasi tadqiqotda ko‘rib chiqilgan. Tadqiqot davomida Turkiya xalq diplomatiyasi, turkiy dunyo mamlakatlari bilan munosabatlarida alohida o‘rni borligi ochib berilgan. Bundan tashqari, maqolada tashqi siyosat va diplomatiyaning samarali ta’siri hamda tashqi siyosatni amalga oshirishdagi yumshoq kuch vositasining istiqbollari haqida nazariy takliflar ishlab chiqilgan.

Kalit so‘zlar: Turkiya Respublikasi, Ozarbayjon, O‘zbekiston, Qozog‘iston, Turkmaniston, Qirg‘iziston, tashqi siyosat, diplomatiya, madaniy diplomatiya, TDT, TIKA, Yunus Emre, TURKSOY.

СОВРЕМЕННАЯ ВНЕШНЯЯ ПОЛИТИКА ТУРЦИИ И ЕЕ НАПРАВЛЕНИЕ В ЦЕНТРАЛЬНУЮ АЗИЮ

Джаппаров Шухрат Гаппарович

Исследователь Ташкентского государственного
университета востоковедения

АННОТАЦИЯ

Основной объект данной статьи — внешняя политика Турции, её правовая база, современные аспекты и приоритетные направления, а также основные стратегии. Также в исследовании рассматривается стратегия современной турецкой внешней политики, направленной на тюркский мир, в основном культурная и публичная дипломатия, осуществляемая в отношении тюркоязычных стран Центральной Азии и Кавказа. В ходе исследования выявлено, что турецкая публичная дипломатия занимает особое место в

отношениях со странами тюркского мира. Кроме того, в статье разработаны теоретические положения об эффективном воздействии внешней политики и дипломатии и перспективах использования мягкой силы в реализации внешней политики.

Ключевые слова: *Турция, Азербайджан, Узбекистан, Казахстан, Туркменистан, Кыргызстан, внешняя политика, дипломатия, культурная дипломатия, ТДТ, ТИКА, Юнус Эмре, ТУРКСОЙ.*

TURKEY'S MODERN FOREIGN POLICY AND ITS CENTRAL ASIA DIRECTION

Japparov Shuhrat Gapparovich

Researcher of Tashkent State Oriental Studies University

ABSTRACT

The main object of this article is the foreign policy of Turkey, and its legal framework, modern aspects and priority areas, as well as its main strategies, are determined. Also, the strategy of modern Turkish foreign policy aimed at the Turkic world, mainly the cultural and public diplomacy implemented in relation to the Turkic-speaking countries located in Central Asia and the Caucasus, is considered in the study. During the study, it was revealed that Turkey's public diplomacy has a special place in its relations with the countries of the Turkic world. In addition, the article develops theoretical proposals on the effective impact of foreign policy and diplomacy, as well as the prospects for the use of soft power in the implementation of foreign policy.

Keywords: *Turkey, Azerbaijan, Uzbekistan, Kazakhstan, Turkmenistan, Kyrgyzstan, foreign policy, diplomacy, cultural diplomacy, TDT, TIKA, Yunus Emre, TURKSOY.*

KIRISH

Turkiyaning zamonaviy tashqi siyosiy faoliyati tadqiqini amalga oshirish davomida dastlab tashqi siyosat tushunchasiga ta'rif berish maqsadga muvofiq. Tashqi siyosat – kategoriyasini xalqaro munosabatlar tizimisiz tasarruf etib bo'lmaydi, chunki xalqaro munosabatlar tizimi uning asosiy ishtirokchilari hisoblangan davlatlarning tashqi siyosati doirasida shakllanadi. Tashqi siyosat muayyan bir

davlatning boshqa davlatlar bilan aloqalari, xalqaro maydondagi ehtiyoji va manfaatlari ro'yobga chiqishini ta'minlovchi vositadir¹.

Tarixan, Usmonli imperiyasi va keyinchalik Turkiyaning tashqi aloqalari mintaqaviy va global kuchlarni bir-biriga qarshi muvozanatlashtirib, amaldagi tuzum manfaatlari maksimal darajada himoya qilishga asoslangan². Birinchi jahon urushidan keyin Antanta ittifoqi davlatlari Turkiyaga 1923-yildagi Lozanna shartnomasi va 1936-yildagi Montro' konvensiyasi orqali Qora dengiz va O'rta Yer dengizini bog'laydigan strategik bo'g'ozlarni to'liq nazorat qilish huquqini berdi³.

Ikkinchi jahon urushidan keyin Turkiya G'arb davlatlari bilan yaqinroq munosabatlarga intildi. 1945-yilda Birlashgan Millatlar Tashkilotining ta'sischi, Marshall rejasining bir qismida ishtirok va 1952-yilda Shimoliy Atlantika Shartnomasi Tashkiloti (NATO) ga a'zo bo'ldi. Sovuq urush davrida va undan keyingi davrda Yevropa Ittifoqi-Turkiya munosabatlari iliqlashdi⁴. O'tgan qisqa davr ichida mamlakat g'arb bilan yaqinlashuvi sabab, sharq mamlakatlaridan bir muncha uzoqlashganini ko'rish mumkin. Biroq XXI asr boshidagi o'zgarishlar mamlakat tashqi siyosat kursini qaytadan ko'rib chiqishga va uni ko'p vektorli yo'nalish olishiga majbur etdi⁵.

Asosiy qism

Turkiyaning zamonaviy tashqi siyosati mintaqaviy muammolarga faol yondashish va voqealarni shakllantirishda yetakchi rol o'ynash istagi bilan ajralib turadi. Prezident Rajep Tayyip Erdo'g'an Suriyaga harbiy aralashuv, Liviyaga muammolar va "Tog'li Qorabog'" mojarosiga aralashish kabi qator tashabbuslar orqali Turkiyaning mintaqadagi ta'sirini kengaytirishga harakat qildi.

Ayniqsa Yaqin Sharqdagi tashqi siyosati bir qancha strategik ustuvorliklarga asoslanadi. Ulardan biri o'z xavfsizlik manfaatlarini himoya qilishdir. Turkiya, ayniqsa, Turkiya davlatiga qarshi o'nlab yillar davomida isyon ko'targan kurdarning guruhi PKKdan xavotirda. PKKga qarshi kurashish uchun Turkiya Suriya mojarosiga tobora ko'proq aralashib, prezident Bashar al-Assad rejimiga qarshi kurashayotgan isyonchi kuchlarni qo'llab-quvvatlamogda.

Turkiya uchun yana bir strategik ustuvorlik Eronning mintaqadagi ta'sirini pasaytirish. Turkiya Eronning mintaqadagi raqibi Saudiya Arabistoni tomonidan qo'llab-quvvatlanayotgan Suriya muxolifatini kuchli qo'llab-quvvatlagan. Turkiya,

¹ Sayfullayev D. O'zbekiston Respublikasi diplomatiyasining shakllanishi va rivojlanish tarixi (1991-2016)., Monografiya. T.: Muharrir nashriyoti. 2018. – B.11.

² William Hale. Turkish Foreign Policy Since 1774 Routledge. 2012. – pp. 147-149.

³ J.M. Hakov, The Great States, Turkey and Issue Concerning the New Regime of the Straits during the First Years of World War Two. Archiv Orientální 54 1986. –P.47–60.

⁴ Suraye Deringil. "İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk Dış Politikası: Aktif Bir Tarafsızlık. Cambridge 1989. –S.55-61.

⁵ Mamadjonov A. Turkiya tashqi siyosatining konseptual huquqiy asoslari va zamonaviy jihatlari. Sharq mash'ali. 2024. 1-son. ISSN 2181-2071. – B. 158.

shuningdek, Eronning yadroviy dasturi, shuningdek, Hizbulloh va mintaqadagi boshqa shia jangarilarini qo'llab-quvvatlashini tanqid qilib keladi.

Turkiyaning Yaqin Sharqdagi zamonaviy siyosati ham keng doiradagi aktorlar bilan muloqot qilishga tayyorligi bilan ajralib turadi. Turkiya AQShning Saudiya Arabistoni va BAA kabi an'anaviy ittifoqchilari bilan ko'prik qurishga intildi, shu bilan birga Rossiya va Eron bilan aloqalarni saqlab qoldi. Bu Turkiyaga bir qancha mintaqaviy mojarolarda, jumladan Ozarbayjon va Armaniston o'rtasidagi "Tog'li Qorabog'" urushida vositachilik rolini o'ynash imkonini berdi⁶.

Turkiyaning tashqi siyosati so'nggi yillarda sezilarli o'zgarishlarga uchradi. Prezident Rajep Tayyip Erdo'g'an va hukmron Adolat va taraqqiyot partiyasi (AKP) rahbarligida Turkiya G'arb bilan an'anaviy ittifoqlarini saqlab qolgan holda yanada qat'iy va mustaqil tashqi siyosat o'rnatishga harakat qildi. Umuman olganda, Turkiyaning tashqi siyosatdagi ustuvor yo'nalishlari uning mintaqaviy konteksti, ichki siyosiy ahvoli va global sahnada o'zini asosiy o'yinchi sifatida ko'rsatish istagidan kelib chiqadi.

Turkiya geografik jihatdan juda qulay nuqtada joylashganligi, tashqi siyosati ko'p tomonlama aloqalarga asoslanganligi uni dunyo siyosati va o'zining tashqi siyosat kursida ko'plab global aktorlar bilan normal va tolerant tashqi aloqalarni saqlashga va ko'plab mintaqalarda o'zining siyosatini olib borishga majbur etadi. Hozirgi zamonaviy xalqaro munosabatlar va Turkiya tashqi siyosat kursidan kelib chiqqan holda Turkiya tashqi siyosatining ustuvor yo'nalishlarini bir necha o'qlarga ajratish mumkin. Bular, Markaziy Osiyo, Yaqin Sharq, Yevropa Ittifoqi, Bolqon, Afrika o'qi eng asosiy qilib belgilab olingan.

Turkiya o'zining geografik joylashuvi, energiya manbalari va tarixiy aloqalari tufayli strategik ahamiyatga ega mintaqasi sifatida ko'rgan Markaziy Osiyoga nisbatan siyosatini faol targ'ib qilmoqda. Bundan tashqari, Turkiyaning Markaziy davlatlari bilan tarixiy, etnik, diniy va madaniy rishtalar bilan bog'langanligi Anqaraning mintaqada roli va ishtirokini oshirish uchun keng imkoniyatlar beradi⁷. Turkiyaning Markaziy Osiyoga nisbatan siyosati uchta asosiy ustunga asoslanadi: siyosiy hamkorlik, iqtisodiy rivojlanish va madaniy almashinuv.

MUHOKAMA

Turkiyaning Markaziy Osiyoga nisbatan siyosati bir necha maqsadlarga qaratilgan bo'lib, ular birinchisi, mintaqada barqarorlik va xavfsizlikni rag'batlantirish: Turkiya Markaziy Osiyoni mintaqaviy barqarorlik va xavfsizlik uchun hal qiluvchi hudud deb hisoblaydi. Shuning uchun u diplomatik va iqtisodiy

⁶ Svante Cornell. Turkey and the Conflict in Nagorno Karabakh: A Delicate Balance. 1998. -P. 51-72

⁷ Bo'ronov.S. O'zbekiston geosiyosati. – T.: "EFFECT-D", 2021. – B.67.

vositalar orqali mintaqada tinchlik va barqarorlikni mustahkamlashga harakat qiladi. Ikkinchi, iqtisodiy va savdo aloqalarini rivojlantirish: Turkiya Markaziy Osiyo bilan iqtisodiy aloqalarini, xususan, energetika, transport va turizm sohalarida chuqurlashtirishga intiladi. Shuningdek, u mintaqadagi investitsiya imkoniyatlarini faol ravishda ilgari surmoqda. Uchinchi, siyosiy islohotlarni qo'llab-quvvatlash: Turkiya Markaziy Osiyodagi siyosiy islohotlar, jumladan, demokratiya va inson huquqlarini yanada kengroq himoya qilish tarafdori bo'lib kelgan. To'rtinchi, madaniy almashinuvni rivojlantirish. Qolaversa, Turkiya Markaziy Osiyo bilan madaniy aloqalarni, xususan, til va ta'lim sohalarida rivojlantirish ustida ishlamoqda. Bundan tashqari, mamlakat Markaziy Osiyolik talabalar va olimlar uchun Turkiyada o'qish va malaka oshirishni ko'zda tutuvchi almashinuv dasturlarini ilgari surib kelmoqda.

Turkiya siyosiy jihatdan Markaziy Osiyo respublikalari bilan diplomatik aloqalar o'rnatish, ikki tomonlama shartnomalar imzolash, Turkiy kengash, Islom hamkorlik tashkiloti kabi mintaqaviy tashkilotlarda ishtirok etish orqali o'z aloqalarini mustahkamlashga intildi. Turkiya mintaqaning suvereniteti va hududiy yaxlitligi uchun, xususan, Tog'li Qorabog'dagi mojaro sharoitida ham siyosiy yordam ko'rsatdi.

Sovet Ittifoqi tugatilishi Turkiya uchun qulay imkoniyat sharoitini yaratib, madaniy va iqtisodiy aloqalarni kuchaytirish maqsadida Turk hamkorlik va muvofiqlashtirish agentligini tshkil etdi. 2009-yilga kelib, Turkiy tilli davlatlar hamkorlik kengashi rasman tashkil etildi. 2021-yilda kengash o'zini Turkiy Davlatlar Tashkiloti deb o'zgartirishga qaror qildi. A'zo davlatlar - Ozarbayjon, Qozog'iston, Qirg'iziston, Turkiya va O'zbekiston va kuzatuvchi davlatlardan (Vengriya va Turkmaniston) tashkil topgan siyosiy institute asosan siyosiy, savdo-iqtisodiy, madaniy-gumanitar masalalrda faoliyat olib borishni maqsad qilgan.

Umuman olganda, Turkiyaning Markaziy Osiyo bilan siyosiy aloqalari mustahkam va yildan-yilga mustahkamlanib bormoqda. Ikki mintaqaning tarixi, madaniyati va tili bo'yicha ko'plab mushtarak tomonlari bor va Turkiyaning Markaziy Osiyo bilan aloqalari kelgusida ham kengayishi kutilmoqda.

Iqtisodiy jihatdan Turkiya tabiiy resurslarga boy va turk tovarlari va xizmatlari uchun potentsial bozorlarni taklif qiluvchi Markaziy Osiyo respublikalari bilan savdo va sarmoyani oshirishga harakat qildi. Turkiya mintaqadagi energiya loyihalariga sarmoya kiritdi va o'z mahsulot va xizmatlarini ilgari surish orqali eksport bozorlarini kengaytirishga harakat qildi. Turkiya oxirgi yillarda turli siyosat va tashabbuslar bilan Markaziy Osiyo bilan iqtisodiy aloqalarini mustahkamlashga harakat qilmoqda.

Turkiyaning Markaziy Osiyoga nisbatan iqtisodiy siyosatining asosiy maqsadlaridan biri ikki mintaqaga oʻrtasidagi savdo va sarmoyani oshirishdir.

Turkiyaning ushbu maqsadga erishish yoʻllaridan biri transport infratuzilmasini rivojlantirishdir. Turkiya Markaziy Osiyoni Turkiya bozoriga va undan tashqariga bogʻlaydigan yoʻllar, temir yoʻllar va quvurlar qurilishiga sarmoya kiritmoqda. Masalan, “Boku-Tbilisi-Jayhon” neft quvuri va “Boku-Tbilisi-Kars” temir yoʻli Markaziy Osiyo va Turkiya oʻrtasida yuk va resurslarni tashishni osonlashtiradigan muhim loyihalardir⁸.

Turkiyaning Markaziy Osiyo bilan iqtisodiy aloqalarini mustahkamlash yoʻlidan yana biri savdo kelishuvlaridir. Turkiya Markaziy Osiyoning bir qancha davlatlari, jumladan Qozogʻiston, Qirgʻiziston va Oʻzbekiston bilan erkin savdo shartnomasini imzolagan. Ushbu kelishuvlar savdo toʻsiqlarini kamaytirishga, Turkiya va Markaziy Osiyo oʻrtasida tovar va xizmatlar almashinuvini rivojlantirishga yordam beradi⁹.

Turkiya infratuzilmani rivojlantirish va savdo kelishuvlaridan tashqari Markaziy Osiyo davlatlariga ham moliyaviy yordam bermoqda. Turkiya Markaziy Osiyoda infratuzilma, qishloq xoʻjaligi va boshqa muhim tarmoqlarni rivojlantirishni qoʻllab-quvvatlash uchun kreditlar va grantlar taklif qiladi. Ushbu moliyaviy yordam Markaziy Osiyodagi iqtisodiy sharoitlarni yaxshilash va Turkiya bilan mintaqaga oʻrtasidagi iqtisodiy hamkorlikni kengaytirishga qaratilgan.

Taʼkidlash joizki, Turkiyaning Markaziy Osiyoga nisbatan iqtisodiy siyosati kuchli iqtisodiy aloqalarni oʻrnatish va ikki mintaqaga oʻrtasida savdo va sarmoyani kengaytirishga qaratilgan. Infratuzilmani rivojlantirish, savdo kelishuvlari va moliyaviy yordam orqali Turkiya Markaziy Osiyo va Turkiya oʻrtasida yanada integratsiyalashgan va farovon iqtisodiy hamkorlikni yaratishga harakat qilmoqda.

Madaniy jihatdan Turkiya mushtarak turkiy merosga ega boʻlgan mintaqaga bilan tarixiy aloqalarini taʼkidlaydi. Turkiya talabalar almashinuvi va til kurslari kabi madaniy almashinuv dasturlarini ilgari surdi va ilmiy va ilmiy hamkorlikni kuchaytirishga harakat qildi. Turkiya mintaqaga bilan aloqalarini mustahkamlash uchun Markaziy Osiyoga nisbatan faol madaniy siyosat olib bordi. Misol uchun, Turkiya Markaziy Osiyo davlatlarida turk tili va madaniyatini oʻrgatish uchun dasturlar yaratgan. Zotan Turk tili va madaniyati markazlari Markaziy Osiyoning koʻplab davlatlarida turk tili va adabiyotini oʻrgatish maqsadida tashkil etilgan deyish mumkin¹⁰. Shu bilan bir qatorda, turk madaniyatini namoyish qilish uchun Markaziy Osiyoda madaniy tadbirlar va festivallar tashkil qiladi. Talabalarga Turkiya

⁸ Baran Zeyno. [The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: Implications for Turkey](#) The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: Oil Window to the West. The Central Asia-Caucasus Institute, Silk Road Studies Program. –P. 103–118.

⁹ Mustafa Aydin. Turkey and Central Asia: Challenges of change. 2007. –P. 157-177

¹⁰ Hakan Fidan. “Turkey foreign policy to Central Asia”. Anadolu. 2017. – P. 105-107.

universitetlarida o‘qish uchun stipendiya taklif qiladi. Grantlar madaniy almashinuvni rivojlantirish, shuningdek, bilim va tajriba almashishga qaratilgan. Turk hamkorlik va muvofiqlashtirish agentligi (TİKA) Markaziy Osiyoda ko‘plab tabiatni muhofaza qilish loyihalarida faol ishtirok etdi.

Turkiyaning Markaziy Osiyoga nisbatan madaniy siyosati o‘zaro hamkorlik va umumiy madaniy merosni saqlashga qaratilgan. Bu dastur va tashabbuslar Turkiya va Markaziy Osiyo o‘rtasidagi madaniy aloqalarni mustahkamlashga yordam berdi. Turkiyaning Markaziy Osiyoga nisbatan madaniy siyosati madaniy almashinuvni rivojlantirish, madaniy aloqalarni mustahkamlash, mintaqadagi turkiy tilli xalqlarning umumiy madaniy merosini asrab-avaylash va targ‘ib qilishga qaratilgan.

XULOSA

Tahlilardan shuni xulosalash mumkinki, Turkiyaning Markaziy Osiyoga nisbatan siyosati mintaqada barqarorlik, xavfsizlik va iqtisodiy taraqqiyotga ko‘maklashish orqali o‘zining strategik manfaatlarini oshirish, shu bilan birga mintaqaviy kuch sifatida o‘z mavqeini mustahkamlashga intiladi.

Umuman olganda, Turkiyaning tashqi siyosati pragmatizm, qat’iyatlilik va strategik faollik aralashmasi bilan ajralib turadi, chunki Turkiya bir vaqtning o‘zida G‘arb va Sharq o‘rtasida muvozanat saqlay olishi, mintaqaviy xavfsizlikni ta’minlashda amaliy harakat olib borishi va o‘z milliy manfaatlari uchun strategic hamkorlikni va iqtisodiy ko‘rsatkichlarni rivojlantirishga majbur. Aynan ushbu tendensiyalar Turkiyaning hozirgi kundagi zamonaviy tashqi siyosat kursini belgilab beradi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Sayfullayev D. O‘zbekiston Respublikasi diplomatiyasining shakllanishi va rivojlanish tarixi (1991-2016)., Monografiya. T.: Muharrir nashriyoti. 2018. – B.11.
2. William Hale. Turkish Foreign Policy Since 1774 Routledge. 2012. – pp. 147-149.
3. J.M. Hakov, The Great States, Turkey and Issue Concerning the New Regime of the Straits during the First Years of World War Two. Archiv Orientální 54 1986. – P.47–60.
4. Suraye Deringil. “İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk Dış Politikası: Aktif Bir Tarafsızlık. Cambridge 1989. –S.55-61.
5. Mamadjonov A. Turkiya tashqi siyosatining konseptual huquqiy asoslari va zamonaviy jihatlari. Sharq mash’ali. 2024. 1-son. ISSN 2181-2071. – B. 158.
6. Svante Cornell. Turkey and the Conflict in Nagorno Karabakh: A Delicate Balance. 1998. -P. 51-72

7. Bo‘ronov.S. O‘zbekiston geosiyosati. – T.: “EFFECT-D”, 2021. – B.67.
8. Baran Zeyno. [The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: Implications for Turkey](#) The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: Oil Window to the West. The Central Asia-Caucasus Institute, Silk Road Studies Program. –P. 103–118.
9. Mustafa Aydin. Turkey and Central Asia: Challenges of change. 2007. –P. 157-177.
10. Mamadjonov A.B. Turkiya tashqi siyosatida “Yumshoq kuch” konsepsiyasining qo‘llanilish mexanizmlari va institutsional asoslari // O‘zMU xabarlar. – Toshkent, 2024. – № 1/2/1-son – P. 136-139.
11. Mamadjonov A.B. “Yumshoq va aqlli kuch” zamonaviy xalqaro munosabatlardagi tashqi siyosat strategiyalari sifatida // Sharqshunoslik. – Toshkent, 2024. – № 1-son. – P. 236-247.